

УДК 323.2 : 94 (477) «1918/1920» : 930

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ПОЛІТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ У ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ**Наталія Семергей**

ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»

Україна, 36011, м. Полтава, вул. Шевченка, 23

e-mail: nsemergey@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3095-3131>

Запропонована стаття присвячена концептуальному аналізу сучасних історичних студій, в яких вивчено причини поразки політизації українського національно-культурного відродження у добу Директорії Української Народної Республіки. У формі причинно-наслідкових концептів окреслено об'єктивні та суб'єктивні, зовнішні та внутрішні чинники, що на думку істориків стали причиною невдач української національно-демократичної революції. Підкреслено, що у сучасній історіографії діяльність Директорії УНР розглядається як один із етапів вираження політичного змісту українського національно-визвольного процесу на початку ХХ ст.

Ключові слова: національно-культурне відродження, політизація, УНР, Директорія УНР, державотворення, національно-демократична революція, інституціалізація національної ідеї, національна ідентичність, історіографія

Українське модерне національне відродження, як самоорганізований процес збагачення національно-визвольної ідеї та консолідації патріотичних сил для вирішення «українського питання», у своїй основі утвердило культурні, духовні та громадянські пріоритети. У той же час політичний складник національного відродження, роль якого у досягненні державотворчих і національно-демократичних завдань є винятковою, упродовж ХІХ ст. не набув належної організаційно-інституційної визначеності. Натомість на початку ХХ ст. історичний ландшафт революційних подій створив усі необхідні умови для еволюції національно-культурного відродження України у політично вмотивований і структурно вибудований процес боротьби за владу. Одним з поміж етапів політизації національно-культурного відродження у добу Української революції 1917-1920 років була діяльність Директорії Української Народної Республіки. Попри наявність сприятливих політичних і соціокультурних передумов, активну діяльність політичних лідерів (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Шаповал, Ф. Швець) і національно-культурне обґрунтування ідеї політичної боротьби, Директорії УНР не вдалося практично виразити політичну програму національно-культурного відродження та здобути стійку перемогу в національно-визвольних змаганнях українців з іноземними державними утвореннями.

Мета цього допису полягає у з'ясуванні поглядів сучасних істориків на причини поразки

політизації національного відродження України у добу Директорії УНР. Схему дослідження побудовано на основі виокремлення причинно-наслідкових концептів, що відображають причини поразки політичного виміру тогочасного українського національно-культурного процесу. Запропоновано також всебічний аналіз та історіографічні інтерпретації окреслених причинно-наслідкових концептів.

Дослідження питань, що пов'язані з початковим етапом новітнього українського державотворення, представлені у вітчизняній історіографії досить широко та масштабно. Загальні й окремі сюжети державного будівництва у добу Директорії УНР розкрито у синтетичних працях таких учених, як Б. Андрусишин, О. Бойко, В. Васковський, В. Верстюк, В. Горах, В. Горелов, А. Гриценко, Я. Калакура, О. Копиленко, С. Кульчицький, В. Литвин, В. Лозовий, Ю. Павленко, Р. Пиріг, Л. Радченко, П. Радько, О. Реєнт, В. Солдатенко, П. Сохань, А. Ткачук, М. Шаповал, В. Яблонський, Д. Яновський та інші. Винятковий інтерес для висвітлення тягlostі та неперервності ідеї та практики українського державотворення становить розгляд сучасними істориками діяльності Директорії УНР як політичного рівня українського національно-культурного відродження. Зокрема, учені звертають увагу на уроки та причини поразки Директорії у боротьбі за владу, розглядають політичну діяльність як ключову умову реалізації національно-демократичного та духовно-культурного змісту української модерної ідентичності.

Відомо, що діяльність Директорії УНР вважається третьою фазою української національно-демократичної революції (грудень 1918 року – жовтень 1920 року). У Декларації, яку оприлюднила Директорія УНР 26 грудня 1918 р. повідомлялося, що утворена УНР стоїть на принципах миру та закликає до невтручання в її внутрішні справи, а разом з тим проголошує будівництво суспільства на принципах, обраних самим народом. Відмежовуючись від гетьманської форми правління, засуджуючи монархічну форму влади, Директорія заявила про перехід до республіканського устрою – Української Народної Республіки [7, с. 241].

У той же час, аналізуючи зміст політичної ситуації, яка склалася у період роботи Директорії, можна навести інтерпретації американського історика-русиста Р. Пайпса, який писав: «1919 рік був для України періодом цілковитої анархії. Жодна з влад, що претендувала на Україну впродовж року після повалення режиму П. Скоропадського, не мала за цей час справжнього впливу. Комуністи, які прагнули здобути владний контроль, не були успішнішими за своїх суперників – українських націоналістів і білих росіяни» [10, с. 477]. Саме за таких умов здійснювала державотворчу діяльність Директорія УНР.

Вивчаючи сутність причин, що призвели до поразки політичної діяльності Директорії УНР, сучасні історики звертаються до методології цивілізаційного підходу, одним із основних концептів якого є закон «виклик – відповідь». Застосування методології цивілізаційної парадигми дає змогу всебічно розглянути причини невдач Директорії УНР, виявити тогочасні конкретні історичні умови та показати ефективність чи недоцільність політичних заходів проведених її лідерами [14; 16].

На часі українська історіографія утверджує думку про те, що одним з-поміж головних викликів, перед яким опинилася Директорія УНР, була необхідність узгодження організаційно-ідеологічних засад її діяльності, вироблення чіткої організації управління й єдиної проукраїнської, національно та державницько орієнтованої ідеології. Натомість факти діяльності Директорії УНР дають змогу історикам констатувати, що внутрішній організаційно-ідеологічний партикуляризм, розрізненість ідеології та хаотичність організації призвели до втрати здатності ефективно організувати боротьбу українських національних сил. Історики підкреслюють, що успішній діяльності Директорії УНР заважали міжпартійні чвари, політичні баталії, які зрештою стали головною

причиною руйнації цього вищого державного органу влади. Відсутність чіткої програми боротьби за незалежну державу, урядовий безлад, недостатнє усвідомлення, а також нерозуміння ролі та спрямованості визвольних змагань призвели до краху Директорії та загибелі УНР як незалежної держави [7, с. 253]. Відтак, першим причинно-наслідковим концептом поразки політичного змісту національного відродження у добу Директорії УНР можна вважати внутрішній організаційно-ідеологічний партикуляризм, який унеможливив ефективне керівництво політичним етапом українського модерного ренесансу.

На користь цього положення свідчить той факт, що, незважаючи на декларування Директорією УНР переходу до республіканської форми правління, у верхівці колегіального органу не було єдності. Так, на нараді 16 січня 1919 року, яка відбулася у розпал компанії виборів до Трудового Конгресу України, й мала на меті визначити лінію щодо організації влади, думки розділилися. Лідери корпусу січових стрільців пропонували утворити військовий тріумвірат із С. Петлюри, командира корпусу Є. Коновальця та його заступника А. Мельника. Частина українських соціал-демократів на чолі із А. Поршем виступала за парламентський шлях організації влади. Український есер М. Шаповал висловився за негайне встановлення радянської влади у республіці, наголошуючи на значній ролі селянства в її громадському та соціально-економічному житті [7, с. 242].

Говорячи про розрізненість політичної ідеології Директорії УНР історики зазначають, що політичні стратегії В. Винниченка та С. Петлюри значно відрізнялися. Перший, будучи лідером УСДРП, орієнтувався на політософію «стихійної демократії», бачив майбутнє України у координатах радянської моделі державності. Натомість С. Петлюра ідеал держави вбачав у системі розподілу влад, т.зв. «європейській моделі» та системі парламентаризму [17, с. 3].

В історіографічній дискусії про причини поразки Директорії УНР важливе місце займають питання персоналістичного характеру. Мова йде про відсутність політичного лідера, який би поєднав у своїй особистості волю до влади та відповідальність за її здійснення. Відтак, причинно-наслідковий концепт поразки політичного виміру українського національного відродження можемо сформулювати так: відсутність у Директорії УНР політичного лідера, що обумовило наростання дезорганізації, охлократичних та анархічних ризиків у того-

часному суспільстві. З цього приводу канадський історик українського походження П. Р. Магочій зазначав: «Директорія складалася із п'яти осіб на чолі із В. Винниченком, який практично ділив владу із головою військових сил республіки С. Петлюрою. Стосунки між цими двома діячами були від самого початку напруженими, що ще більше спричинило величезні труднощі, яких зазнавала Директорія в спробах встановити владу над усіма землями, на які претендувала УНР» [10, с. 477]. Варто відзначити й той аспект цього причинно-наслідкового концепту, що у найвідповідальніший момент лідери Директорії УНР самоусувалися від керівництва визвольними змаганнями [18, с. 45]. Так, під час переговорів із силами Антанти, французьке командування висунуло до Директорії низку вимог: реорганізувати УНР і структуру Директорії, вилучити з її адміністративного апарату членів соціалістичних партій, здійснити перетворення у республіканській армії та підпорядкувати її союзному командуванню поряд із Добровольчою армією Денікіна. Відповіддю В. Винниченка на такі завдання стало його самоусунення від політичного керівництва [7, с. 247].

Окремим епізодом неготовності тогочасних політичних лідерів до ухвалення компромісів був конфлікт і серйозні непорозуміння між двома главами держав – С. Петлюрою (УНР) та Є. Петрушевичем (ЗУНР). Історики зазначають, що перший вважав обрання другого диктатором ЗУНР недемократичним і незаконним, а Є. Петрушкевич і його прихильники доводили, що керівництво С. Петлюри об'єднаною армією шкодить справі державотворення [7, с. 244-245].

Відсутність власних збройних формувань – третій причинно-наслідковий концепт, дія якого обумовила поразку політизації українського національного відродження у добу Директорії УНР. Необхідність формування та розбудови армії стала очевидною на початку національно-визвольних змагань 1917 року. Історики підкреслюють, що масштаб проблеми полягав у тому, що об'єктивна необхідність армії за умов ескалації збройних протиборств, наштовхнулася на суб'єктивну, але свідому відмову від її організації [3, с. 94]. Українська інтелігенція, однобічно сприймаючи дійсність, не бажала йти на компроміс. Будучи переконаними в ефективності просвітницьких методів, українські лідери не намагалися врахувати тогочасні умови, змінити стратегії боротьби й організувати збройні формування. Водночас, у Директорії УНР все ж були деякі військові

з'єднання, які de-facto мали статус напівпартизанських загонів. Під час повалення Гетьманату П. Скоропадського в їхніх лавах налічувалося 100 тис. осіб, а наприкінці січня 1919 року – 21 тис. осіб [5, с. 75].

У розкритті причин невдач Директорії УНР історична наука також звертає увагу на світоглядний хаос, еkleктичність державницької ідеології політичного істеблїшменту (соціалістичні, національні, імперські, автономістські та самостійницькі мотивації), відсутність телеологізму (цілеспрямованості) у діяльності [9; 11; 19]. Важливо підкреслити, що світоглядна непослідовність і розрізненість була очевидною на двох рівнях: теоретичному (рівень керівництва) та буденному (рівень населення). Питання ідеологічного хаосу та непослідовності у Директорії УНР розглядаємо як четвертий причинно-наслідковий концепт. Проте однією з-поміж позитивних тенденцій у ціннісно-смісловій сфері суспільства була політика Директорії щодо формування організаційних основ для створення «національної церкви» [1].

Важливо відзначити той аспект, що соціалістична ідеологія, яку сповідували всі основні соціалістичні партії, призвела до пріоритетного утвердження автономно-федералістських переконань у національно-державному будівництві. Натомість, сформована протягом того самого часу самостійницька концепція національного державотворення внаслідок її внутрішньої суперечливості та низької свідомості широких мас не змогла глибоко проникнути у національно-визвольний рух і стати визначальною. Ці дві концепції в означений період були на озброєнні політичних сил і, проповідуючи їх, ці сили розкололи національно-визвольний рух на дві нерівноцінні частини, які боролися одна з одною [7, с. 255].

Слід підкреслити, що в якості аргументації положення про світоглядно-ідеологічний хаос, як недолік державотворення у добу Директорії УНР, сучасні історики називають «трудоий принцип», який був запропонований її лідерами як ідейно-організаційна платформа побудови державних інституцій і нової державно-політичної парадигми. Зміст «трудоого принципу» полягав у тому, що мандат на здійснення влади делегувався радам робітників, селян і трудової інтелігенції. В історичній літературі висновується думка про те, що ідеологія «трудоого принципу» за своєю сутністю мала перехідний характер, ігнорувала політичні вимоги демократії, а відтак не могла стати інтегруючим чинником державного бу-

дівництва. Сучасний історик О. Лейберов констатує: «Нова державотворча модель не знайшла широкої підтримки серед політичних сил, що боролися за владу в Україні та самого населення країни. Підтримали «трудоий принцип» тільки частина українських соціал-демократів та есерів. ...політичні опоненти есерів, українські соціал-демократи, підкреслювали, що трудовий принцип, як метод і засіб соціалізації народного господарства, є карикатура, шкідлива і не потрібна, на справжній правильний перехід до соціалізму. Трудований принцип на Україні є ніщо інше, як панування економічно-реакційного селянства, з яким до соціалізму не так вже легко йти» [8, с. 386].

До причин поразки політичного виміру національного відродження сучасна історіографія додає і невідповідність між легалізацією (узаконенням) влади Директорії УНР, яке відбулося на Трудовому Конгресі та непослідовністю й обмеженістю реалізації програми політичних і суспільно-економічних перетворень, а відтак, слабкою легітимацією (визнанням) влади Директорії серед широких верств населення. Слід підкреслити, що Директорія УНР, утвердивши свій законний статус, задекларувала вирішення селянського та робітничого питань. 8 січня 1919 р. було ухвалено закон про ліквідацію приватної власності, анонсовано повернення до 8-годинного робочого дня. Було також обіцяно розподілити землю між селянами. Однак, не реалізуючи задекларовану програму, Директорія не тільки не досягла легітимації своєї влади серед населення, але й сформувала в особі селянина і робітника свого радикального опозиціонера. Непослідовна політика Директорії УНР щодо тієї чи тієї верстви населення звужувала соціальну базу революції [8, с. 385; 15, с. 451]. Відтак суперечність між легалізацією та слабкою легітимацією влади Директорії вважаємо п'ятим причинно-наслідковим концептом.

Продовжуючи розгляд причин поразки Директорії УНР на основі цивілізаційного підходу, історики звертають увагу й на зовнішньополітичний виклик. Тому шостий причинно-наслідковий концепт полягає у тому, що військові інтервенції «червоних» і «білих», відкритий воєнний і політичний тиск держав Антанти, а також узалежнення від Польщі – все це стало одним з-поміж ключових чинників поразки державного будівництва у добу Директорії УНР [4, с. 74; 6, с. 41].

Історики підкреслюють той факт, що більшовицька агресія проти України була закладена в природі російського більшовизму та

грунтувалася на тезі про непорушність єдності території Росії. Радянське керівництво не уявляло існування Росії без України. Уже в листопаді 1918 року, після того, як Росія анулювала Брестський мир, більшовики стали готуватися до вторгнення в Україну і 5 лютого 1919 р. захопили Київ [12, с. 255]. Важливо відзначити, що Директорія, прагнучи виробити власну стратегію дій, мала визначитися зі своїм ставленням до французьких військ, що перебували на Півдні України. Не менш істотним було й те, що навесні 1919 р. розпочався наступ білогвардійців на Україну. Таким чином, з літа по осінь 1919 р. в Україні встановився денікінський окупаційний режим. Відомо, що 21-24 квітня 1920 р. уряд УНР на чолі з С. Петлюрою підписав Варшавську угоду, за якою в обмін за допомогу поляків у боротьбі із більшовиками, Директорія УНР поступилася територією ЗУНР і власною незалежністю [2, с. 40].

Очевидним для сучасної історіографії є висновки про те, що поразка державотворчих змагань Директорії УНР негативно вплинула на хід національно-культурного відродження та національно-визвольної боротьби українців. У той же час сучасні історики підкреслюють, що політизація ідей українського національно-культурного відродження шляхом утворення Директорії УНР виформувала інституційний фундамент для їхньої реалізації, посилила демократичний процес формування модерної нації та відродила традицію української державності [13].

Цікавим і вичерпним, на наш погляд, є наукове узагальнення причин поразки Директорії УНР, запропоноване П.-Р. Магочієм. З-поміж широкого спектру дезінтегруючих чинників учений називає політичну недосвідченість, внутрішню боротьбу та відсутність сталого керівництва; цілковитий провал у співпраці між галичанами та наддніпрянцями; підкорення іноземними державами; вторгнення білих і більшовиків; відмова Антанти допомогти українській справі; невдалі спроби вирішити земельне питання та небажання селянських мас підтримувати «власні українські» уряди; опозицію до ідеї української незалежності, яку сформували багато національних меншин на українській території; несформованість національної свідомості українців [10, с. 506]. У той же час П.-Р. Магочій підкреслює: «Український революційний період був успішний. Несподівано після 1917 року стався справжній енергетичний вибух у політичній, соціальній, культурній та військовій сферах. І навіть

коли всі ці зусилля не привели до жаданої незалежності, революційний досвід прищепив етнічним українцям міцне відчуття національної мети» [10, с. 507].

Як бачимо, серед причин невдач політизації українського національно-культурного відродження у добу Директорії УНР були як внутрішні, так і зовнішні чинники. З-поміж них сучасна історична наука називає такі: внутрішній організаційно-ідеологічний партикуляризм, відсутність легітимізованого лідерства та збройних сил, згубний вплив ідеологічного «світоглядного хаосу», непослідовність у реалізації політичної програми, сегментованість соціальної бази та ескалація воєнного протистояння з іноземними державними утвореннями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР): навч. посіб. Київ: Либідь 1997. 176 с.
2. Бойко О.Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. *Український історичний журнал*. 2009. № 6. С. 35-47.
3. Васковський Р. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 р.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1999. 183 с.
4. Веденєєв Д. Дипломатична служба УНР доби Директорії. *Пам'ять століть*. 1998. № 1. С. 73-86.
5. Горак В. Директорія: потенціал і можливості політичного виживання. *Україна ХХ століття. Проблеми національного відродження*: зб. наук. пр. Київ, 1993. С. 62-84.
6. Гриценко А. Політичні сили у боротьбі за владу в

Україні. Рік 1919. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1996. 81 с.

7. Історія України: навч.-метод. посіб. / В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко та ін. Київ: Знання-Прес, 2006. 460 с.
8. Лейберов О. Оцінки «трудового принципу» Директорії УНР у сучасній вітчизняній історіографії. *Український історичний збірник*. 2008. Вип. 11. С. 383-389.
9. Лозовий В. Пошуки Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР. *Український історичний журнал*. 2000. № 5. С. 32-37.
10. Магочій П.Р. Україна: історія її земель і народів / пер. з англ. Е. Гійдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорук. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
11. Нариси історії Української революції 1917-1921 років. Кн. 2. Київ: Наукова думка, 2012. 464 с.
12. Пархоменко В. Директорія УНР в останні місяці свого існування (за матеріалами мемуаристики). *Наукові записки КДПУ. Історичні науки*. 2012. Вип. 17. С. 252-258.
13. Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 років. Харків: Око, 1996. 120 с.
14. Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917-1921 років. Київ: Арії, 2016. 280 с.
15. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія. Київ: Либідь, 1999. 976 с.
16. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Концепція та історіографія (1918-1920 рр.). Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України»; Видавничий центр «Промісвіт», 1999. 508 с.
17. Терлюк І.Я. Особливості державотворення в Україні в період «другої УНР» (Директорії). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 2. С. 1-6.
18. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. Київ: Альтерпрес, 2001. 160 с.
19. Яновський Д. Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки: монографія. Київ: Дух і літера, 2003. 768 с.

Semerhei Natalia

Reasons for Defeating the Politicization of National-Cultural Revival in the Day of the UNR Directory: Interpretations of Ukrainian historiography

The proposed paper is devoted to the conceptual analysis of modern historical studies, in which the defeat reasons of the politicization of Ukrainian national-cultural revival in the days of the Directory of the Ukrainian National Republic are studied. It is cleared up that in the modern historiography the activities of the Directory of the UNR are considered as one of the stages of clarifying the political content of Ukrainian national liberation process at the beginning of the XX century. It is found out that general and individual elements of state building during the period of the Directory of the UNR were disclosed in the synthetic works of such scholars: B. Andrusyshyn, O. Boyko, V. Vaskovskiy, V. Verstyuk, V. Gorak, Y. Kalakura, S. Kulchytskyi, V. Lytvyn, V. Lozoviy, Y. Pavlenko, O. Reent, V. Soldatenko, P. Sokhan, A. Tkachuk, M. Shapoval, V. Yablonskyi, D. Yanovskyi and others. It is stated that modern historians see the reasons of the failures of the Ukrainian National-Democratic Revolution in a number of objective and subjective, external and internal factors, which in the presented research are analyzed in the form of cause-and-effect concepts. In particular, the historiographical content of the reasons of Ukrainian national-cultural revival politicization defeat in the days of the Directory of the UNR: the internal organizational and ideological particularism, lack of legitimized leadership and armed forces, destructive influence of the ideological «world view chaos», inconsistency in the implementation of the political program, segmentation of social base and escalation of military confrontation with foreign state formations. It is found that Ukrainian historians consider politicization of national revival as its higher level and the main way to achieve state-building priorities. The attention is paid to the fact that the defeat of the state-building competitions of the Directory of the UNR negatively affected the process of national-cultural revival and national liberation struggle of Ukrainians.

It is established that modern historians are in full agreement with the idea that the politicization of the ideas of Ukrainian national-cultural revival through the creation of the Directory of the UNR formed the institutional background for their implementation, strengthened the democratic process of forming the modern nation and revived the tradition of Ukrainian statehood.

Keywords: national-cultural revival, politicization, the UNR, the Directory of the UNR, state formation, National Democratic Revolution, institutionalization of national idea, national identity, historiography